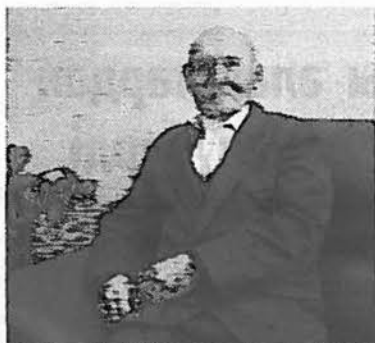

Куаныш ДУСАЙИНОВ,
ауыл шаруашылығы
саласының ардагері,
ауыл шаруашылығы
ғылымдарының кандидаты,
арнайы бетін қоғамдық
редакторы

Өткен жылғы қаңтар-тамызда Қазақстаннан \$38,4 млн теңгені құрайтын 17 мың тонна ет және ет өнімдері экспортталды. Ет пен сүт өндірісін ұлғайту мәселесін шешу үшін мал азығы өндірісін қарқынды дамытуға қол жеткізу қажет. Еліміздің шаруашылықтары мал басын өсіруге ден қойды. Былтырғы 1 қаңтарда 7,5 млн ірі қара мен 19,8 млн қой тіркелген. Алайда мал азығына деген қажеттілік толық қанағаттандырылмайды және бірқатар шаруашылықтарда зоотехникалық нормалардан 20-30%-ға төмен. Әрине, мал шаруашылығын дамыту көптеген маңызды фактормен қатар, сапалы жем-шөп базасына, заманауи технологиялар мен инновацияларды енгізуге байланысты.

Қазақстанда мал шаруашылығын дамытуға арналған тиісті алғышарттар мол. Бұл – табиғи мал азығы алқаптарының және пайдаланылмай жатқан жайылымдардың болуы. Яғни мал шаруашылығының аз шығынды жайылымдық технологиясы. Сонымен қатар мал шаруашылығы – ата-бабамыздың ежелден келе жатқан кәсібі. Осының бәрі Қазақстанның әлемдік нарықта орнын нығайта және бәсекеге қабілетті елге айналуына мүмкіндік қоса түседі. Сондықтан табиғи жайылымдардың өнімділігін арттыру басымдыққа ие міндет екені анық.

Батыс Қазақстан облысының аумағында, әсіресе оңтүстік аудандарда құм көші, дөңесаралық және қыралалық тақырларға айналған, сортаңданған, түрлі шөптер мен шалғындықтар басқан ойпат көп. Бұл аумақта антропогендік іс-әрекет өсімдік жамылғысының, оның түр құрамының және өнімділігінің өзгеруіне айтарлықтай ықпал еткен. Атап айтқанда, эрозияланған және күйзелген жайылымдар көлемі күрт өсіп, жайылымдарға түсетін жүктеме артып, мал сапасы нашарлады. Бұл жерде жалпы аймақ көлемінің 80%-ын жайылымдар алып жатыр. Олар мал шаруашылығының, яғни ауыл шаруашылығының басты бағытының бастапқы базасы мен материалдық негізі болып табылады.

Алайда соңғы жылдары жайылымдарға түсетін жүктеме табиғаттағы тепе-теңдікті теңестіріп, семиаридтік және аридтік экожүйелер осал тартып, күйзелуге және шөлейттенуге бейім бола түсуде. Сонымен қатар соңғы жылдары тез экономикалық пайда табу мақсатында көптеген фермер топырақ және өсімдік жамылғыларының жай-күйін ескермей, жайылымды қарқынды да ретсіз пайдаланып, жайылымға артық жүктеме түсіріп отыр. Осының барлығы жайылымдардың күйіне әсер етпей қоймайды. Бұл үрдістер мал шаруашылығының жағдайын на-

Қазіргі уақытта ҚР Үкіметі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында экономиканы дамытудың әр түрлі жобаларын қарастыруда. Басымдыққа ие жеті бағыттың бірі – Қазақстанды әлемдік азық-түлік хабы ретінде қалыптастыру. Осыған байланысты жүргізіліп жатқан саясаттың арқасында аграрлық сектор біртіндеп «экономиканың жаңа драйвері» мәртебесіне көшуде. АӨК-ті дамытудың мемлекеттік бағдарламасына сәйкес елдің экспорттық әлеуетін арттыру үшін жуық арада еліміздің аграрлық секторында мал және өсімдік өнімдерін өндіру басымдыққа ие болмақшы.

Жайылымға күтім қажет

шарлатып, халықтың тіршілік ету ортасындағы тұрақтылықты бұзып, мазасыздық туғызуда. Сондықтан аридтік жайылымдардың күйіне талдау жасауды, күйзелу себептерін анықтауды және жайылымдық экожүйелердің негізгі типтерінің ерекшеліктерін ескере отырып, саналы пайдаланудың тиімді шараларын қабылдау қажет.

Облыстың жартылай шөлейтті аймағында шөлейттену үдерістерінің қарқынды дамуы адамның антропогендік шаруашылық қызметімен тікелей байланысты. Бұған, ең алдымен, жайылымдық жерлерге малдың шамадан тыс жайылуы, мал жаюдың оңтайлы мерзімдерінің сақталмауы, егістік жерлерде де, жайылым учаскелерінде де эрозияға және дефляцияға қарсы іс-шараларды сақтамау және т. б. жайттар әсер етеді. 2000 жылдан бастап еліміздің экономикалық әл-ауқатының артуы нәтижесінде облыстың мал шаруашылығы аудандарында төрт түліктің өсуі байқалды. Бұған көптеген мембағдарламалар игі ықпалын тигізді.

ҚР АШМ 2015 жылғы 14 сәуірдегі № 3-3/332 бұйрығына сәйкес жайылымдарға ауыл шаруашылығы жануарлары түрлері жүктемесінің шекті рұқсат етілген нормасы бекітілді. Рұқсат етілген норма бойынша Батыс Қазақстан облысының қорындағы жайылымдық алқаптарына бір малдан түсетін орташа жүктеме 8,5-10,8 га мөлшерін құрайды. Жайылымдардағы ықтимал жүктеме 0,10-0,24 шартты бас, 1 га нақты жүктеме 0,16-0,30% деңгейінде. Мүмкін, деңгейге қатысты мал жаюдың нақты жүктемесі 33,33-82,60% шамасын құрайды. Жоғары жүктеме аймағында Жаңақала, Бөкей ордасы аудандарының жайылымдары бар екенін ескеру қажет. Бұл климаттың өзгеруі және жер ресурстарын пайдаланудың сақталып отырған тәсілдері кезінде неғұрлым айқын көрінетін қосымша теріс әсерлерді тудырады.

Шөлдердің жайылымдық экожүйелері өте осал және кез келген антропогендік әсерге, әсіресе, шамадан тыс жүктемеге төзімсіз екені белгілі. Облыстың жайылымдарында бұл үдеріс өте белсенді жүріп жатыр. Себебі мал жаю көрсеткіші шектен асып барады.

Антропогендік жүктеменің салдарынан облыс аумағында өсімдік фитоценоздарының жай-күйінің нашарлауы байқалады. Бұл 2000-2020 жылдардағы маусым кезеңіндегі Terra (MODIS) сериялы жерсеріктерден алынған ғарыштық суреттердің деректерімен расталады. Ғарыштық түсірілімдердің деректерін талдай отырып, 2000 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңде өсімдік жамылғысының күйзелген үдерістерінің белсенділігін сипаттайтын қарастырылып отырған аумақтың өсу жамылғысының жағдайында айтарлықтай өзгерістер болды деген қорытынды жасауға болады. Қалыпты деңгейге сәйкес келетін өсімдік жамылғысының көлемі 2000 жылмен салыстырғанда 2020 жылға қарай 946 629 гектардан 102 129 гектарға дейін кеміді. Қалыпты санатындағы алқаптардың үлес салмағы небәрі 0,68%-ды құрайды. Бұл ретте өсімдік жамылғысы күйзеліске түскен жердің едәуір ұлғаюы орын алып, «апат» деңгейі 2000 жылғы 3 078 350 гектардан 2020 жылы 7 808 284 гектарға ойысты. Егер 2000 жылы «апат» деңгейіндегі алқаптар барлық ауданының 20,39%-ын құраса, 2020 жылы бұл көрсеткіш 51,73%-ға дейін артты. «Дағдарыс» деңгейі ау-

данының үлес салмағы 8 078 1378 гектар немесе 2000 жылғы барлық алаңның 53,52%-нан 6 378 250 га-ға дейін немесе 2020 жылы барлық алаңның 42,25%-на азайды. «Тәуекел» деңгейі бар өсімдік жамылғысының ауданы 2000 жылғы 2 991 580 гектардан 2020 жылы 806 033 гектарға дейін немесе 73,05%-ға кеміді. Өткен жылдың маусым айындағы жағдай бойынша алынған ғарыштық түсірілімдер деректеріне сәйкес Батыс Қазақстан облысы аумағының жиынтық ауданының 51,73%-ы немесе 7 808 284 гектары – «апат» деградациясы деңгейінде немесе өте қатты тапталған жерлер болып саналады. 42,25% немесе 6 378 250 га «тәуекел» деградациясы деңгейіне – қатты тапталған. 5,34% немесе 806 033 га «дағдарыс» деңгейіне – орташа тапталған және тек 0,68% немесе 102 129 га «норма» деңгейінде тапталмаған немесе аз тапталған жерлер бар.

Сапалы және ұтымды пайдалану мәселелерін шешу үшін жайылымдарда малды жаюдың қалыпты технологиясын қолдану қажет. Қалыпты мал жаю технологиясының негізгі қағидаты – жайылымдық кезеңде тіршілік әрекеті нәтижесінде топырақтың физикалық-химиялық көрсеткіштерін жақсартуға ықпал ететін өсімдіктердің жылдық өнімінің тек 65-75%-ын пайдалану. Бұл мал жаю технологиясы негізінен шаруашылықтарда малды жайылым айналысын ұйымдастыру арқылы бағу негізінде жүзеге асады. Сонымен

қатар қалыпты мал жаю технологиясын қолдану үшін мүмкін болған жағдайда маусымдық жайылымдарды (жаздық, күздік, қыстақ) пайдалану ұйымдастырылуы тиіс.

Облыс жайылымдарының қара-қоңыр типті топырақтары малды қалыпты жаю технологиясын қолданған жағдайда морфологиялық, агрофизикалық және агрохимиялық көрсеткіштерін сақтап қалды. Қалыпты мал жаю техно-

логиясы қарқынды мал жаю технологиясымен салыстырғанда қара-қоңыр типті топырақтардың тығыздалуын 3,65-7,24%-ға, топырақ құрамындағы агрономиялық құнды агрегаттардың азаюын 3,26-11,85%-ға төмендетті. Топырақтағы гумус қорының азаюын 4,47-9,80 т/га аралығында тоқтатты, топырақ құрамындағы жылжымалы фосфор мен нитратты азот және алмастырылған натрий мөлшері қалыпты деңгейде болды. Бұл технологияны пайдалану топырақ күйзелісін

жол бермейді. Қалыпты мал жаю технологиясын пайдалану облыс жайылымдарындағы өсімдіктер жамылғысының көрсеткіштерін жақсартты, өнімділік құрғақ зат есебімен 5,39-12,64 ц/га аралығына дейін артты. Қалыпты мал жаю технологиясы шаруашылық тұрғысында да тиімді экономикалық көрсеткіш көрсетті – әрбір мал басынан қосымша түскен табыс 31 200 теңгені құрады. Мал жаю технологиялары жайылымдардың өсімдіктер және топырақ жамылғыларының жай-күйіне әсер етеді. Облыс жағдайында жайылымдардың топырақ қабатын қорғау және өсімдіктер өнімділігін сақтап қалу үшін малды бағудың қалыпты технологиясын пайдалану қажет. Яғни жайылыс кезінде малға жайылым өсімдіктерінің жалпы жылдық өнімділігінің 65-75%-ға жеткізілуі тиіс. Жайылымдардағы топырақ қабатын қорғау және өсімдіктер жамылғысын ұтымды пайдалану үшін беткі жағын жақсарту, айналымын ұстану сияқты агроамалдарды ұйымдастыру ұсынылады.

Бейбіт НӘСИЕВ,
ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық ғылым академиясының мүше-корреспонденті, Асхат БЕКҚАЛИЕВ, магистр, PhD докторант Жөңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті